

Džulijet Mičel

20 GODINA FEMINIZMA

Prevela Aleksandra Vesić

Prošla je dvadeset jedna godina od objavljivanja Misterija žene Beti Friden. Izgleda da je dobar trenutak da se osvrnemo unazad – sa nešto nostalgije ali i, što je važnije, sa kritičkim osvrtom na istoriju feminizma našeg vremena. Ženski pokret za oslobođenje je počeo sredinom šezdesetih; inicijalna literatura mu je prethodila za oko godinu dana. Gledajući iz osamdesetih Umberto Eko (Umberto Eco) je prilikom predstavljanja knjige Ime ruže pisao o kasnim šezdesetim kada je otkrio svoj izmišljeni rukopis: "U godinama kada sam otkrio zapis Opatu Valeta bilo je opšte ubeđenje da čovek treba da se posveti pisanju o sadašnjosti, da bi promenio svet. Sada posle više od deset godina čovek koji piše... može srećno da se posveti pisanju iz čiste ljubavi prema njemu... priče koja savršeno nije relevantna za sadašnjost, bezvremeno strana našim nadama i našim uverenjima."

Opojni dani radikalnog protesta šezdesetih – crnaca, studenata, žena – su završeni. Verujem da prelaz ka relativnoj neaktivnosti osamdesetih ne ukazuje samo na činjenicu da je pokret ostario – mada je to istina – već da one od nas koje su bile aktivne na početku sada posmatraju stvari iz prividne smirenosti srednjih godina. Ako nam je potreban mir da se obnovimo, možda treba da pokušamo da razumemo zašto je to tako. Feminizam kao mišljenje i kao politički pokret se nastavlja, ali da li se zaista razvijao? Ono na šta Eko ukazuje kao generalnu pojavu, pokazuje da se nešto uznemiravajuće dešava sa feminizmom. U nameri da razmislim o značenju koje ta tranzicija duha ima za feminizam, fokusiraću se na dva pitanja: Koje su se velike promene desile u poziciji žena u poslednje dve decenije? I kakav je odnos feminizma prema tim promenama?

Kao neku vrstu izvinjenja za nedorađenost prilikom korišćenja istorije i ekonomije u ovom eseju, naglasiću da ja nisam ni istoričarka ni ekonomistkinja. Sa tačke gledišta tih disciplina, moje uplitanje je u velikoj meri radoznalost strankinje. Moja pitanja dolaze iz pokušaja da razumem poziciju žena, kao feministkinja i psihoanalitičarka.

Koristiću Englesku kao izvor materijala iz očitih razloga – to je zemlja koju najbolje poznajem. Ali, isto tako i jer je u prošlosti njen razvoj na neki način predstavljao uzor i zato može biti upotrebljen ne radi svojih specifičnosti već zbog onog što je opšte. Na taj način, ono na šta ciljajam nije istorija, već istorija jednog slučaja – primer koji može poslužiti i drugima.

Feminizam u Engleskoj i Severnoj Americi je veoma interaktivan, što je odraz generalnih i političkih veza ovih dveju zemalja. Ali ja ću iskoristiti ono malo što znam o SAD jedino da bih postavila neka pitanja o Engleskoj; ne da bih ispitivala proces u Americi, već da bih upotrebila američke rezultate da ispitam naše iskustvo. Često se dešava da je Amerika deset ili čak dvadeset godina ispred nas. Da li američko društvo predočava generalnu istorijsku promenu? Možda Engleska jednostavno zaostaje za promenama? Možemo li upotrebiti Englesku i Ameriku jednu naspram druge da bismo pokazale široko rasprostranjene promene u zapadnom kapitalizmu?

Najdramatičnija promena koja utiče na žene u Engleskoj – zapravo u Evropi – je korak napred u nezaposlenosti. U toku rastuće nezaposlenosti, najznačajniji faktor za feminizam je da žene obrazuju jedini sektor društva koji napreduje u zaposlenosti. Žene, obično ranih srednjih godina, dobijaju poslove. Kao što je poznati britanski ekonomista rekao grupi diplomaca: "Niste vi ti koji će dobiti posao, već vaše majke." Naravno, iako je ovakva rasprava tačna, ona je takođe i pogrešna.

Situacija nije kao ratna, kada su žene bukvalno preuzele poslove koje su, i koje će kasnije, opet obavljati muškarci. Danas žene obavljaju tip poslova koji se bave uslugama, a koje muškarci nikada nisu radili, a mladi ljudi, započinjući život odraslih, verovatno ne bi ni pomišljali da rade.

U dvadeset neobičnih godina feminizma u Britaniji, žene su povećale procenat radne snage sa 33 na 40% (cifra koja je u SAD dostignuta pre dvadeset godina). Sve u svemu, u odnosu na muškarce, ženski rad se povećava, pa se predviđa da će do 1990. žene preuzeti dve trećine novih radnih mesta. Čemu smo zapravo svedoci u ovom povećanom zapošljavanju žena?

To da žene dolaze do posla u vreme povećanja muške nezaposlenosti se već ranije dešavalo. Nije to jedinstveni fenomen – postojali su još neki trenuci u istoriji kada je sličan prekidač ekonomske distribucije polova bio pritisnut. Da li ovi periodi imaju nešto zajedničko, da li ove pojave koje se ponavljaju ukazuju da žene imaju određenu ulogu u izvesnim istorijskim trenucima?

Danas u Evropi, da li imamo krizu, period produžene tranzicije, neku vrstu adaptacije na novi oblik kapitalizma, ili su naše apokaliptičke noćne more o nuklearnom uništenju ideološki odraz činjenice da smo u poslednjem stadijumu odbacivanja i propasti načina života, glavnog oblika proizvodnje?

Želim da postavim probnu hipotezu da ako duboko i složeno analiziramo poziciju žena u različitim istorijskim konjunkturama, možda možemo dobiti neku vrstu uvida u tip procesa u koji smo trenutno uhvaćene. Nekoliko političkih mislilaca je na različite načine ukazivalo na to da položaj žene u društvu pokazuje generalni nivo društvenog napretka; pitam se ne možemo li napraviti specifičniju analizu koja bi nam pomogla da sagledamo svoj položaj.

Naša situacija kao žena u datom vremenu može biti ne samo generalni indeks društvenog napretka ka humanom i ravnopravnom društvu, već i osetljivija (i problematičnija) indikacija stanja procesa društvene promene. Mada se ne slažem potpuno sa Furijeom i Marksom, da pozicija žena pokazuje stepen civilizacije, odnosno da naša bolja pozicija implicira veće vrednosti društva. Istorija ženskog statusa je pre stvar korak napred-korak nazad – odraz ne samo, ili ne tako mnogo, generalnih društvenih poboljšanja već nejednakosti društvenih promena.

Moja radna hipoteza je da su žene upotrebljene u ekonomiji kao privremeni vodič ili, možda kao prst u vodi nepoznatog mora. Ono što kažem je da su žene prvi privremeni stanovnici budućnosti. To, nasuprot mitu u istoriji, može značiti da su žene prve a da su muškarci stvoreni prema ženskoj predstavi. Ako je zaista tako, to može biti tačno samo za kapitalističke ili industrijske zemlje. Može biti tačno i šire; ne znam.

Izdvojiću jedan upečatljiv primer iz prošlosti kada je ženska zaposlenost rasla nasuprot muškoj nezaposlenosti – primer čija je dokumentacija koju je sakupio Fridrih Engels postala deo strukture savremene feminističke misli.

Engelsovi Položaj radničke klase u Engleskoj 1844 je odličan rad o društvenoj istoriji u tradiciji Mejhjua i drugih klasičnih mislilaca devetnaestog veka. Promena od malih manufaktura ka ogromnim industrijskim fabrikama – mašinerija koja može zameniti ljudski rad je izbacila muškarce iz posla. Ali žene i deca su bili ti koji su prvi ušli u novi posao vođenja i opsluživanja mašina. Bližim ispitivanjem uslova u glavnim industrijskim centrima, pogotovo Mančestera, Engels slama generalnu pretpostavku da je uvođenje novih mašina odgovorno za raširenu nezaposlenost:

Hajde da pobliže ispitamo činjenicu da mašine sve više zamenjuju rad muškaraca. Ljudski rad, koji je uključen u pređenje i tkanje sastoji se uglavnom iz nastavljanja prekinutog konca, dok mašine rade sve ostalo. Ovaj rad ne zahteva snagu mišića, već jedino fleksibilnost prstiju. Muškarci, zato, nisu potrebni, iz razloga što veća mišićna razvijenost šake nije njihova osobina, već žena i dece, i naravno njima su i zamenjeni. Stoga, što se više upotreba ruku, snage, zamenjuje parom ili vodom, manje muškaraca je potrebno i pošto žene i deca rade jeftinije, a u ovim granama i bolje od muškaraca, to oni zauzimaju njihova mesta. U predionicama žene i devojke skoro isključive rade na čunkovima; među mašinama za pređenje je jedan odrasli

muškarac predilac i nekoliko njih koji povezuju konce, obično žene i deca, ponekad mladi muškarac od osamnaest do dvadeset godina, gdege stari predilac izbačen sa drugog posla. U mehaničkim tkačnicama su zaposlene uglavnom žene od petnaest do dvadeset godina i nekoliko muškaraca; ali oni vrlo retko ostaju u ovoj grani posle dvadeset prve godine. Među pripremnim mašinama takođe nalaze se samo žene, sa ponekim muškarcem koji im čisti i oštri grebenarske ramove... jednostavno u predionicama rad obavljaju žene i deca.

Ono što Engels naravno nije predvideo 1844. je da će, kada čin tranzicije bude gotov, muškarci preuzeti glavni industrijski rad.

Postoje li ikakve bitne sličnosti sa našom epohom? Na prvi pogled će izgledati da je jedina globalna sličnost u rastućoj generalnoj nezaposlenosti, i unutar toga, relativan porast zaposlenosti žena. Poređenje naših gradova sa dečijim siromaštvom i zlostavljanjem dikensovske Engleske izgleda na prvi pogled suludo i vulgarno polemički. Postoje naravno vrlo važne razlike – ali mislim da postoje i bitne sličnosti.

Koji su bili društveni efekti ženske prethodnice prilikom ulaska u industrijsku proizvodnju? Engels je komentarisao ranu seksualnu zrelost devojaka iz predionica (za koju je mislio da je rezultat preterane temperature kao u tropima), promiskuitet, vanbračnost, stopu abortusa, izostanak menstruacije i sterilitet. Nove i zaraznije seksualne bolesti su se pojavile. Primetio je da su adolescenti počeli da tretiraju svoje domove kao svratišta u kojima se prespava i doručkuje; često su oni koji donose hleb porodici počeli da se ponašaju kao odrasli prema svojim nezaposlenim i stoga infantilizovanim očevima. Kao ilustraciju tih efekata na prethodno ustanovljenu polnu podelu rada, Engels je naveo razgovor između svog prijatelja radnika Džoa-a i njegovog druga Džeka:

"Moja sirota gospoja je u fabrici; mora da ustaje u pola pet i radi do osam uveče u noći, a onda je smlavljena i ne može baš ništa da uradi kad dođe kući, pa moram da radim mesto nje šta mogu, jer ja nemam pos'o, a nisam ni imao za tri godine, i nikad više neću ni da imam dok god sam živ; a onda je pustio suzu. Ima dosta posla za ženske i decu ovde, ali nema za muške; pre ćeš nać' sto funti na putu nego pos'o za muškarca – ali nisam verov'o bogami da ćeš ti ili bilo ko drugi videt mene da krpam čarape svojoj ženi, jer to ne valja. Ali ona jedva stoji na noge; plašim se će crći a onda bog zna šta će biti sa nama, jer već dugo je ona muško u kući a ja žena; to ne valja Džo, a onda je gorko kriknuo: Nije uvek tako bilo... ti znaš kad sam se oženio mnogo sam radio... i imali smo dobro nameštenu kuću i Meri nije trebala da radi. Mog'o sam da radim za nas; ali svet se okrenuo naopačke. Meri mora da radi a ja ostajem kući i mislim za decu, čistim i perem, pečem i krpim; i kad sirota dođe noću mrtva je umorna. Ti znaš Džo teško bude kad si navik'o na drugo.

U svom komentaru Engels nas pošteno podseća da ove porodice okrenute naopačke mogu poslužiti kao dokaz čiste nehumanosti muške vladavine u porodici koja je "u redu". Restauracija tradicionalne patrijarhalne strukture nije rešenje za ovo "ludačko stanje stvari".

Danas ne prolazimo kroz tranziciju od malih kućnih radionica ili zajedničkog rada ka industrijskoj manufakturi sa njenim masovnim institucijama fabrika i škola, niti direktno prelazimo iz tako industrijalizovanog, urbanog sveta u nešto drugo. Mnoge promene su se desile između 1844. i 1984. Moja poenta je jednostavno poređenje dva trenutka tranzicije u istoj zemlji u svetu koji je napredovao.

Možda postoje istorijski trenuci kada su normalni procesi promene ubrzani. Velika ekonomska promena, u određenim vremenima, može zahtevati društvenu promenu što izaziva traumu. Stare linije klasnih suprotnosti su pređene, značenje muževnosti i ženstvenosti izguruju jedna drugu i zauzimaju novo mesto. Engelsovim rečima, na tački tranzicije, kriza "briše polove i uzima od žene svu ženstvenost, bez mogućnosti da dodeli muškarcima žensku liniju a ženama mušku..." Danas su možda nova dominantna klasna suprotnost i novi sadržaj definicije seksualne razlike u porođajnim mukama. Možda su na tu promenu uticale zaposlena žene i nezaposleni muškarci.

Seksualna revolucija šezdesetih je imala svoj revolucionarni momenat pritisnut i praćen drogama, bolešću i očajnim zločinom i nasiljem gradskih obezvlašćenih. U Engleskoj sada imamo smanjivanje društvene socijalne pomoći, obrazovanja, zdravstvene zaštite – vraćanje u lokalnu zajednicu kao u 19. veku, iznova obeleženih i omraženih "neupotrebljivih za posao". A u kući – za radničku klasu – porodica se još jednom okrenula naopako. Dok se ta kriza i haos nastavljaju, možemo li osvetliti aspekte društvene promene koju ona pokazuje?

Koristeći SAD za našu retrospektivnu prognozu, možemo videti da je ono što je postignuto u ovoj oblasti, zapravo prihvatanje prilično visoke pune nezaposlenosti, niskih socijalnih usluga i vrlo pokretne i fleksibilne radne snage.

Promena koja se dešava u Engleskoj ka sličnom nivou nezaposlenosti prikazana je ideologijom lenjog društva, pomeranjem od punog radnog vremena ka skraćenom i od manufakture ka industrijskim uslugama. Same te reči – skraćeno radno vreme, slobodno vreme, usluga – sumiraju naš imidž kao žena. Ali isto tako i ostale osobine, kao na primer vešti prsti, karakterišu žene za vlasnike fabrika i njihove kritičare slično kao i pre 140 godina. Naš idiom, kao i na drugim poljima, se promenio od fiziološke psihologije devetnaestog veka ka sociološkoj psihologiji dvadesetog.

U današnjoj Engleskoj imamo situaciju u kojoj su muški radnici iz industrije izbačeni sa posla zbog zatvaranja ili skore kompjuterizacije teške industrije – čelika, uglja, brodogradnje, a žene srednjih godina koje se zapošljavaju u industriji usluga imaju skraćeno radno vreme. Sve u svemu jedini porast zaposlenja je među muškarcima koji sami vode posao i ženama koje su zaposlene skraćeno radno vreme. Muškarci koji imaju svoj posao su delimični preduzetnici, često inicijalno ohrabreni vladinim dotacijama, a žene delimično zaposlene rade na čišćenju, gotovim jelima, friziranju i drugim ličnim uslugama, ako su iz radničke klase ili profesionalnim i naučnim uslugama ako su iz srednje klase. Najveće kategorije nezaposlenih su stari i mladi, što na jednoj strani stvara sektor kome su potrebne usluge, a na drugoj znatan stepen demoralizacije koja se manifestuje ne u radikalnoj politici, već u urbanom raspadanju, vandalizmu i pobuni.

Kada napuste školu u šesnaestoj i u sledećih nekoliko godina, razlika između mladića i devojaka je očigledno izbrisana; oni dele istu sudbinu: nezaposlenost. Oni ne mogu postati rudari ili rudarske žene. Ne možemo znati šta će od njih postati. Možda ćemo morati da sačekamo generaciju ili dve da vidimo da li će se zadržati nedostatak polne diferencijacije po pitanju zapošljavanja. Nekako, ja u to sumnjam uprkos tendenciji koja vlada u ovom trenutku. Već osamdesetih u Americi se javila pojačana segregacija na polnoj osnovi po pitanju posla, uprkos ranijim utiscima koji su ukazivali na suprotno. Čak i u periodu promene i krize koji označava zapošljavanje žena, pogled na obrazovanje i obučavanje ukazuje da se buduća polna diferencijacija možda vrebava u pregrupisanju u periodu stabilizacije.

Decu oba pola koja napuštaju školu karakteriše nezaposlenost; razlikuju se samo u tome da je dečacima daleko gore. Ima više nezaposlenih mladića. U osamnaestoj nezaposleno je 23% mladića i 18% devojaka. Ali postoji dalja diferencijacija među onima koji nisu plaćeni ali nešto rade: ima više dečaka koji su na nekoj vrsti obuke a više devojčica u nekoj vrsti obrazovanja iznad godišta u kojima je to obavezno. (Kod devojaka koje su na obučavanju veliki deo je onih koje obučavaju poslodavci po običaju koji je donekle analogan onom koji su imali dobroćudni vlasnici fabrika u 19. veku.) Verujem da, čim jednom muškarci i žene postanu identični kao nova društvena klasa ili zauzmu nove pozicije unutar iste redefinisane društvene klase, polna podela će delovati iznutra – napravljena sa novim, izmenjenim konotacijama.

Kada su deca odlazila u fabriku pre 150 i više godina činila su to bez obzira na pol – ali unutar opštih sličnosti postojale su specifične razlike u zanimanjima. Nekoliko decenija kasnije bilo je ustanovljeno obavezno obrazovanje da bi se "dečak bez roditelja naučio da čita" zbog nove tehnologije, a "devojčica bez roditelja naučila da šije" zbog pružanja usluga. Ako se danas dečaci više obučavaju, a devojčice više obrazuju, da li to znači da će dečak bez roditelja iz tradicionalne radničke klase biti sposoban da upravlja kompjuterima a devojčica bez roditelja, sa

svojim obrazovanjem da brine za stare, bolesne i za potrebe onih koji ne rade, dece i onih koji se ne mogu zaposliti? Verovatno je to ipak previše jednostavna podela. Ali, u najmanju ruku, dok čekamo da vidimo na koje načine ili da li je sadašnja distinkcija u današnjoj nezaposlenoj omladini značajna, možemo primetiti da obučavanje jeste neposredna veza za buduće zaposlenje (kao što je čitanje bilo u 19. veku) dok, isto kao i šivenje, opšte obrazovanje u vreme kada je u Engleskoj obrazovanje dostupno svima, to nije. Treba zabeležiti, takođe, što je sigurno značajna činjenica, da su devojke napravile pomak od svojih skoro isključivih zanimanja kao što su jezici i umetnost, ka nauci ali uglavnom ka neprimenjenim naukama, pre svega biološkim. Jedna od nauka u kojoj se broj uključenih devojaka nije povećao je informatika (zapravo je broj devojaka koje se time bave u blagom opadanju).

U ovom periodu intenzivirane promene izgleda da postoji opšta tendencija da starije žene preuzimaju nove poslove. Žene iz srednje i radničke klase preuzimaju nove poslove koji će, verujem, biti poslovi buduće radničke klase – i muške i ženske. Muškarci su na ovoj tački nezaposleni. U svakom slučaju iz statusa nezaposlenih muškaraca i moguće iz novozaposlenih žena srednje klase, javlja se nova grupa privatnika i preduzetnika. Da li su onda privatnici ti koji proizvode potrebnu dominirajuću ideologiju "besklasnog" statusa za bilo koje tranzicije. To se već desilo ranije. Kakav je bio odnos feminizma prema procesima društvene promene, onim procesima koji su se tako sumnjivo fokusirali na napredovanje žena u radnoj snazi?

Ako su žene stavljene u privremenu čuvarsku poziciju povezanu sa ekonomskim i društvenim promenama, to ne može biti rezultat usmerenja koje se pojavilo preko noći. Nešto je moralo olakšati taj pomak. U posmatranju tog pitanja uloge ideologija u odnosu na promene u proizvodnji važno je imati na umu razlike u društvenoj klasi. U ovom kontekstu, koja je bila svesna i nesvesna funkcija ženskog pokreta i njegovih glavnih koncepata u poslednje dve decenije? Verujem da su naši feministički napadi na sistem, uprkos našim namerama, imali velikog udela u nastalim promenama. To ne znači da nas osuđujem (iako naravno uključujem samokritiku), već pre da demonstriram da radikalna politika, zapravo bilo kakva radikalna misao, mora nositi znake svog porekla koji ponekad nisu pravilno shvaćeni dok ne bude kasno.

Gledajući unazad, za dobro organizacije možemo podeliti skorašnju feminističku istoriju na dva perioda. Da bih okarakterisala ta dva perioda invertovaću naslov prethodne zbirke eseja koju sam izdala sa En Okli 1976. Zvala se "Prava i greške žena" što je naslov uticajnog eseja Margaret Volters između ostalog i o Meri Volstonkraft koja je osim "Odbrane prava žena", napisala i roman "Marija ili greške jedne žene".

Prva faza u našem pokretu bila je usmerena na ispravljanje ženskih zabluda, druga na naglašavanje vrednosti, važnosti kvaliteta ženskog i ženstvenosti – mira, brige, odgajanja. (Treba zabeležiti sledeći ciklus u pravima žena – opet predvidivo otkriće u skorašnjoj feminističkoj literaturi da posle svega ipak nismo bile u pravu (na drugi način). Sada smo pune mazohizma, želje da budemo zlostavljane ili silovane, naših sopstvenih najgorih neprijatelja – pomažemo pripremanje odstupnice za žene kako se približava vreme kada ćemo iz prvih redova odstupiti ka marginalnosti. Ali na ovoj tački mislim da gledamo poslednje trzaje onog što možemo nazvati našim talasom feminizma – izraz feminizam gubi sva značenja na ovom stepenu samoponižavanja.) Takva šema je isuviše jednostavna ali će poslužiti za cilj organizovanja naše skorašnje istorije.

Prvo greške. U Engleskoj naši zahtevi su bili dvojaki: na jednoj strani zahtevi za jednake plate i šanse za zaposlenje, a na drugoj za promenu polnog imidža i statusa žene. Oba su nam bila strašno potrebna.

Ako kritički ispitamo našu borbu za jednake plate i prilike za zapošljavanje (ponovo, uzevši u obzir etiku u našem društvu, sasvim dobri ciljevi sami po sebi), nominalna dostignuća su olakšana muška nezaposlenost i pogoršanje – privremeno – uslova za radnike uopšte. Da se vratimo još jednom u 1844, Engels je komentarisao ulogu jeftine radne snage žena i dece. Njen zadatak je bio da uvede niži standard života i niže nadnice za muškarce. Sledio je period sindikalnih pokreta za zaštitu prava radnika i shvatilo se da postoji pretnja nadnicama muških

radnika zbog ženskog jeftinijeg rada. Kada su kasnih šezdesetih žene dobile pravo na jednake plate (zapravo tek danas dostignuto u Britaniji, skoro osamnaest godina kasnije, među policajcima i mesarima), više nije moglo postojati sindikalno suprotstavljanje njihovom zapošljavanju. Bez obzira na to, stvarna plata žena je uvek niža i žene uglavnom rade skraćeno radno vreme te su stoga većinom nezaštićene. Žene su vrlo slabo sindikalizovane u vreme kada je snaga sindikata napadnuta sa svih strana; s obzirom da im nedostaje sigurnost što se tiče posla, zdravstvene zaštite i penzije žene nemaju razloga da ne menjaju posao ili da odlaze s poslova ako uredba. Naš cilj su bile jednake plate; tragičan efekat našeg dostignuća bio je da se plata postavi kao prepreka i zatim ugroze uslovi zapošljavanja, da se snizi očekivanje od socijalnog osiguranja, državnih beneficija, podrške sindikata... radničke solidarnosti... da se utre put mobilnom fleksibilnom radniku i privatniku. To nikako nije bila naša namera u borbi za jednake plate ali je donošenje zakona olakšalo promenu.

Svesno, napadale smo potrošačko društvo i mesto koje je u njemu dodeljeno ženama. Oblepile smo podzemnu železnicu nalepnicama – "ova reklama vređa žene", napale takmičenje za mis sveta i sukobile se sa tretiranjem žena kao seksualnih objekata. U Americi je manifestacija bila spaljivanje grudnjaka u Vašingtonu. Dvadeset godina ranije u Evropi žene su upotrebljavane kao seksualni objekti u reklamama i u medijima na mnogo vulgarniji način nego što je to bilo u Americi. Sećam se kako su se američke feministkinje zaprepastile nad našim oglasnim tablama. Nisam pravila nikakvo statističko istraživanje, ali čisto kao posmatračica verujem da danas ima mnogo manje reklama koje koriste žene kao mamac za prodaju u Britaniji; mesto toga proporcionalno se pojačava pojava manjinskih grupa kao što su crnci i pre svega deca (još jednom je Amerika bila daleko ispred nas). Dete, a ne domaćica je današnji potrošač. Da li ovo sklanjanje žena iz reklama može biti zabeleženo kao uspeh feminističkih kampanja ili se dešava nešto mnogo složenije nad čim nemamo nikakvu kontrolu?

Pitam se, mada to ne umanjuje značaj protesta, da nismo mi zapravo napadale nešto što je već nestajalo. Da li smo samo ubrzale odlazak ideologije koja je bila neodgovarajuća. Kasnih šezdesetih i ranih sedamdesetih napadale smo upotrebljavanje žena kao objekata potrošačkih kampanja u vreme kada su žene želele da ponovo postanu radna snaga. To su bile one domaćice koje su se samo deceniju ranije nadmetale za "najbelje pranje" a koje su sada tražile poslove sa skraćenim radnim vremenom a svojoj deci to nadoknađivale sa sve više i više igračaka. Žene nisu htele da budu seksualni objekti već uslužni radnici. U napadanju statusa žene u potrošačkom društvu i istovremenom promovisanju zapošljavanja žena možda smo nehotice pomogle promeni koja je već započela.

U drugoj fazi našeg pokreta napadale smo idealizaciju žena od strane muškaraca na teritorijama koje su bile isključivo ženske: dom, reprodukcija i briga za druge. U ovom tretiranju "kao na pijedestalu", kao i u svim idealizacijama bile su dobro uočene sve negativne, tamne strane.

Interesantno je da smo posle napada na tretman pijedestala na kome su žene bile prikazane kao majke, posle toliko borbe da pokažemo da možemo da radimo ono što muškarci rade, otkrile da je za našu viziju ravnopravnosti potrebno da oni rade ono što mi radimo. Materinstvo i domaćinstvo su bili potcenjeni, mi smo im ponovno vratile vrednost. I tako je sa greškama koje su nominalno ispravljene bio otvoren put za ponovno otkrivanje pozitivnih aspekata ženske prirode. U otkrivanju naših vrednosti, shvatile smo da su društvene i psihološke oblasti, kojima su se tradicionalno bavile žene, spremne da ih zauzmu muškarci – dom je bio mesto koje treba nastaniti muškarcima dok žene izlaze u svet rada – za sada. Olakšale smo društveni pomak: ako žene treba da postanu sličnije muškarcima, muškarci takođe moraju postati sličniji ženama: "muškarci i žene ne mogu biti ravnopravni partneri van kuće, ako nisu ravnopravni partneri u njoj", pisala je En Okli. Za srednju klasu ovo je bilo, i još uvek je, vrlo prihvatljivo. Četvorodnevna radna nedelja za muškarce koji su očevi i zadovoljstvo udobnosti bez brige o deci; za ženu skraćeno radno vreme u kome nedostatak sigurnosti ne predstavlja rizik. Za par iz radničke klase je drugačija priča: nezaposleni rudar i njegova žena koja donosi zaradu od

čišćenja ili službeničkog posla. U teoriji, žene, izjednačene kao grupa, mogu raditi slične poslove bez obzira na klasu, ali sa veoma različitim efektima.

U svakom slučaju, izgleda da se odigrava nešto mnogo bitnije od prihvatanja sposobnosti žena kao radne snage i odbijanja staromodne potrošački orijentisane ženstvenosti.

Prozivajući nepravde nanete ženama – na poslu, kao seksualni objekt, u obrazovanju – poredile smo sebe sa muškarcima. Tako smo potvrdile našu odvojenost i nezavisnost. Da bismo to postigle stvorile smo, ili bolje reći obnovile novu zajednicu: žene. Zapetljanim raspravama na samom početku tražile smo adekvatan naziv: klasa, kasta, socijalna grupa i tako dalje. Suština je, da smo se nazivajući se "sestrama" još jednom potvrdile kao kategorija.

Kada sam 1962. započela rad na temu žena, bilo je praktično nemoguće dobiti različite informacije o polovima – sećam se kako je to naročito teško bilo na polju obrazovanja. Sve je bilo rascepkano u socijalno—ekonomske grupe. Danas nailazim na obrnutu situaciju: lako je dobiti informacije o muško—ženskim razlikama ali ne sa klasno-socijalne osnove.

Napredovanjem koncepcije o ženama kao zajednici, doprinele smo prilikama u kojima bi se stari klasni antagonizmi menjali kroz period haosa do nečeg sasvim novog. Prepoznavanjem klasnih i rasnih razlika žena na papiru, ali nesposobne, po definiciji, da ih učinimo centralnim probojem našeg pokreta, doprinele smo ideologiji koja je privremeno homogenizovala socijalne klase i stvorile polaritet koji je prikrio ostale razlike sveobuhvatnim muško—ženskim suprotnostima.

Postavile smo sebi za cilj, i zaista delom uspele da podrijemo razlike između muškaraca i žena, istovremeno smo doprinele nastajanju velikog jaza između polova. Paradoks je samo površinski.

Postavljajući suprotnosti polova u prvi plan, pomogle smo nastanak ideologije "besklasnog" društva pod čim se, u ovom slučaju, može smatrati društvo u kome prelaz u nove klasne nivoe ili klasne kompozicije još nije očvrstnuo.

Vraćam se na dva pitanja sa kojima sam i počela. Kakav je značaj promenjenog položaja žena u poslednje dve decenije? I kakva je veza feminizma i ovih promena?

Ako je tačno, kao što statistika tvrdi, da je zaposlenost žena porasla na račun nezaposlenosti muškaraca, šta je uzrok ovome i kakve su posledice? Na prvi pogled, izgledalo bi da žene na poslu rade u cilju snižavanja standarda življenja, da stvaraju novi sloj siromašnih iz uslova porodice industrijske radničke klase. Uprkos "jednakosti" plata, žene su izložene nižim platama, lošijim uslovima rada i nižim očekivanjima; kada muškarac, u budućnosti, bude preuzeo nove poslove od žena, puž napretka će skliznuti korak nazad po zidu. Sa muškom budućom, čvrsto zasnovanom ponovnom zaposlenošću, puž će se ponovo boriti do sledeće krize. Ali dešava li se nešto manje ciklično? Postoji li put pravolinijskog progressa sa manje koraka koji unazađuju? Može li čovečanstvo kao društveno biće vođeno ženskom marginalnošću i stoga našom fleksibilnošću zauvek ići napred? Da li žene stavljaju budućnost na ispit? Jedna mogućnost ne isključuje drugu.

I prethodno predviđanje i saučesnički aspekti feminizma izgleda da imaju odjeke u ovim dvema mogućnostima. Ali prvo statistike promena moraju biti pažljivije analizirane. Istoričarke feminizma počinju da preispituju Engelsovo predstavljanje porasta zapošljavanja žena iz 1844, a čak i danas, kada u ovom eseju pokušam da konstruišem sliku, njene najvažnije boje se ne uklapaju. Prave statistike o ženskom ulasku u proizvodnju su predmet i klasnih i polnih predrasuda.

Postoji ogromna radna snaga žena iz radničke klase i žena emigrantkinja koje rade na crno – ja ovde ne ciljам na sporno pitanje neplaćenog rada kao što su čuvanje dece i rada u domaćinstvu – već na plaćen, neprijavljen "povremen" rad i na kućnu proizvodnju u bezbroj varijanti ispomoci. Većina žena u Engleskoj radi za neku vrstu nadnice. Da li je proklamovani porast ženskog učešća u proizvodnji uglavnom fenomen srednje klase koji prikriva nevidljivost ostalih žena svojim pokroviteljskim plaštom? Da li je jedan od nesvesnih zadataka feminizma u izvlačenju žena iz zapećka istorije bio i to da se pretvore, za sada, u legitimnog izdržavaoca porodice, sa nezaposlenim muškarcem. Da li stvaranje zaštitničke kategorije, "žena", lažno

sugeriše da ulazak i izlazak srednje klase iz proizvodnje, koji je sporadičan, važi za sve klase? Da li je moje sopstveno izlaganje u ovom eseju uhvaćeno u zamku klasnih podela i seksističkih predrasuda koje upravo pokušava da analizira?

U jednoj ženskoj grupi za oslobođenje, u čijem sam radu učestvovala negde oko 1970, postavile smo sebi zadatak da kartografišemo količinu i prirodu rada i uslove žena "za ispomoć" u delu Londona u kojem smo živele. Rezultat naše istrage je bilo otkrivanje ogromne mreže čiji su delovi tek ponegde ulazili u oblast zakonitog, a samim tim, i u statistike. Danas postoji nacionalna statistika za pomoćne radnice(ke). Kao još jedan ironični obrt u istraživanjima našeg tipa, porodica je manje kvalifikovana za državne beneficije kada se zna da žena radi.

Ono što verovatno možemo reći sa izvesnom sigurnošću je da, sve u svemu, postoji veliko povećanje broja žena koje rade bilo u apsolutnim uslovima, bilo u odnosu na muškarce. Mislim takođe, da su se po svoj prilici žene koje rade nevidljive poslove pomerile za sada na vidljive poslove; možda povrhu toga njihov prethodni rad postaje prepoznatljiv. U svakom slučaju, izgleda da zaista postoji povećanje broja žena iz srednje klase, srednjih godina koje rade prvi put od vremena materinstva.

Ako pogledamo unazad na istoriju feminizma, na njegove nalete i početke, nejednak razvoj tokom poslednjih 300 godina, pitamo se da li se njegovi periodi procvata poklapaju sa posebnim tipovima društvenih i ekonomskih promena koje privremeno dovode žene u leaderske pozicije, bilo kroz njihov novi ulazak u proizvodnju i onaj koji je naknadno tek nedavno primećen. Ta mogućnost ima smisla. Elizabet Kedi Stenton je bila istaknuta feministkinja koja je ohrabrila napredak žena, ne u proizvodnji već u novim odnosima prema cirkulaciji, potrošnji, ovim rečima, imaginarnoj supruzi kongresmena:

Idite i kupite novu peć! Kupite ono što vam je potrebno! Kupite dok je on u Vašingtonu! Kada se vrati i pobesni, sedite u ugao i plačite. To će ga smekšati. Onda kad proba hranu iz nove pećnice, shvatiće da ste uradili pravu stvar. Kada vas vidi osveženu, srećniju u vašoj novoj kuhinji, biće oduševljen i računi će biti plaćeni. Ponavljam – IZADITE I KUPUJTE.

Feminizam je potekao iz buržoaske ili sitnoburžoaske klase, klase koja, u kapitalističkom društvu, gde je dominantna, daje svoje vrednosti društvu kao celini. On predstavlja svoje posebne kao univerzalne interese, svoje žene kao "žena". Treba da shvatimo da to nije okretanje od feminizma, već da primetimo da još uvek nije prevazišao ograničenja svog porekla. Bilo koji radikalni pokret ili mišljenje treba uzeti kao sistem upozorenja koji nas čini svesnim da su promene već u toku.

Kada smo se kao feministkinje zalagale za prestanak seksualne podele rada, društvenu biseksualnost, da li smo promovisale tekući proces kapitalizma, proces čiji trijumf se može uživati jedino u socijalizmu.

Mnoge su smatrale da će proces kapitalizma (vođene doduše komunističkim predviđanjima Marksa i Engelsa) smanjiti razliku među polovima do tačke nestajanja. Liotar, na primer, sugeriše da je stvaranje društveno-psiholoških androgina (opet ideološki doprinos, između ostalih, i ženskog pokreta) krajnji cilj ekonomije, koja je vođena ka završnoj tački koja je organizovana jedino oko cirkulacija predmeta razmene.

Svakako, suština težnji našeg pokreta bila je da prevaziđemo suprotnosti koje smo istakle i kojih smo postali svesne – da muškarce i žene učinimo sličnijima. Kakvi god bili naši stavovi bilo kao socijalfeministkinja sa primesama marksističke tradicije (tipično za Englesku) ili kao radikalnih feministkinja (tipičnije za Ameriku) naše vizije budućnosti su potkopale podelu rada unutar porodice, rušile su generacijske podele i raspršivale su dužnosti razmnožavanja i hraniteljstva porodice u bezbroj mogućnosti.

Svejedno, ne mislim da jednostavno učestvujemo u pravolinijskom i neizbežnom progresu ka konačnom androgenizovanom društvu. Ako su žene prethodnica koja najavljuje promenu, to nije u potpunosti posledica toga što celo društvo postaje feminizirano ili biseksualno. To je takođe i posledica toga što mi, kao žene, zauzimamo socijalno marginalni i stoga promenljiv položaj.

U svakoj krizi promene, verujem, mi zamišljamo ovu androginitet i ovu beskonačnu cirkularnost i slobodnu igru bezbrojnih razlika; u svakom periodu stabilizacije nešto mora da zauzme novu poziciju protivljenja. U periodima intenziviranih društvenih promena, muškarci i žene, muževnost i ženstvenost, se približavaju jedno drugom; stvorena je nova zajednica i novi čovek, i nešto različito mu se mora suprotstaviti. U međuvremenu, treba da primetimo da se ta nova razlika, u kontekstu polova, naziva "žena".

Rekla bih da je feminizam, onda, ideološko nasleđe izvesnih ekonomskih i društvenih uslova. Njegov radikalizam se odražava u činjenici da dolazi do izražaja u vreme kritičnih promena. On istovremeno podržava te promene i čini ih uočljivijim svojom vizijom koja daleko nadmašuje razmere same promene.

Naše vizije su bile u redu, bile su jednostavno odraz pomeranja koje se već dešavalo – što je i prirodno; trebalo je da toga budemo svesne, ali nismo (razlog za samokritiku). Ponovo se možemo vratiti 1884-toj. Poput mašinerije koja je zamenila naporan rad, dokolica koja bi mogla zameniti dugu radnu nedelju, nova tehnologija i jednakost polova oslobođena stega klasnog društva bi u potpunosti bile pozitivne promene. To je bila naša vizija. Kao feministkinje stvorile smo jučerašnju budućnost.

(Iz: What is Feminism, a re-examination, edited by Juliet Mitchell and Ann Oakley, Pantheon, New York 1986)